

כתבי אליקים המילזאהגי

טאה

ג. קרסל

מכל חבוריו המרובים של ר' אליקים המילזאהגי זכה כנודע להידפס רק „ספר ראבי"ה" בלבד. השאר נשאר בכתובים, באין לו גואל לא בחיי המחבר ולא כל שכן לאחר פטירתו. איתרע מזלם של כתבים אלה שנשארו בעזבונו המחבר, שהתגוללו ונתפזרו לכל רוחות העולם, עד שרובם ככולם אבדו, ומנחלתו העצומה של ראבי"ה נותרו רק שרידים מועטים. ברצוננו ליחד את הדבור על רכושו הספרותי של ראבי"ה — הנדפס והגנוז בכתובים, ולסקור בגדר האפשר כמותו וקורות טלטוליו.

„ספר ראבי"ה" יצא — כפי שמורה עליו תאריך הצנזורה — ב־1837. התאריך העברי הוא לפי הלפ"ק „רבי אליקים בן יהודה המילזאהגי" — תקצ"ו. ומקויים תאריך זה, הן בספר שבכתב־יד „זהרי ראבי"ה", הנמצא בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים¹) בו הוא מזכיר פעמיים את ספרו „ראבי"ה שנדפס באובן תקצ"ו"²), והן ע"י השער הראשון שנדבר עליו בסמוך. ומה שכתב שי"ר—תקצ"ז³), אינו אלא אחד מדרכי הפולמוס שלו, שכן נדפס הספר בחלקו הגדול כבר בתקצ"ד⁴), וכל שגרם למחברו שירחיק הדפסת ספרו עד לאופן, הוא גם שהביא, כי רק בשלהי מאי 1837 הושגה חותמת הצנזור קוהלמאן⁵).

ב„ספר ראבי"ה" ל"ג דפים לפי הפגינציה, ולא צוין ע"י כל שרשמו את הספר, כי מובלעים בו בפנים ארבעה דפים נוספים⁶) וכן מצויה הערה

-
- (1) סימנו Heb 4° 121. וראה עליו ג. שלום כתבי יד בקבלה עמ' 40. קצת קטעים מההקדמה פירסם א. יערי במוסף ל„דבר" כרך י"ג (תרצ"ח) גל' 25.
 - (2) בהקדמה, וכן בשער אליקים פרק י"ב הערה ט"ז.
 - (3) כרם חמד הששי עמ' 106, וגם עמ' 103. שי למורה לביכר עמ' 31.
 - (4) באייר תקצ"ד כותב שלמה רוזנטל מפעסט לשד"ל: „עכשיו יודפס כאן ע"י חכם השלם בלומנפלד חיבור מן חכם השלם געץ מבראד הערות והשגות גדולות על ספר מן צונצס גאטעסדינסטליכע פארטרעגע דער יודן וגם השגות והערות נגד החכם השלם ר' שלמה ראפאפרט מן לעמברג והוא בלומנפלד הקדים לו הקדמה, וכבר נגמר היום לערך תשעה באגין, וכולו יהיה לערך י"ד באגין בשפת העברי — (אגרות לשד"ל, הוצאת קסטיליוני, קראקא תר"ס עמ' 47).
 - (5) מכיון שאני מברר במ"א בפרטות את ענין הצנזורה, אני מסתפק כאן בהזכרת העובדה בלבד.
 - (6) היחידי שהעיר על כך הוא ב. ווכשטיין במאמרו על דפוסי אופן ב„שונצינר בלעטטער" III עמ' 156 [232], אבל לא הסביר את הדבר.

גדולה המודבקות בע"ב של הדף האחרון. והנה כל זה מתבאר היטב בעובדה כי החליף המילואהגי את השער הראשון — באחר, והוא השער השני, המצוי בטפסים הנפוצים⁷).

והרי הקבלת שני השערים:

ש ע ר א': ספר / ראבי"ה / השגות על ספר הנדפס בלשון אשכנז מאת המחבר החכם המופלא הדאקטער צונץ מברלין הספר נקרא גאטטעסדינסטליכע פארטרעגע דער יודען / מאתי הקטון אליקים / געטצעל ב"ר יהודה / נ"ע בק"ק בראדי / בשנת תקצו' לפ"ק.

ש ע ר ב': ספר / ראבי"ה / השגות על ספרו של הרב החכם הבקי המפורסם מהורר / ליפמאן צונץ מברלין / ועל דברי הרב החכם החריף המבקר המפורסם מהורר שלמה יהודה ליב / הכהן רפאפורט מלבוב / מאת / רבי אליקים בן יהודה המילואהגי לפ"ק. הלעז שעל השער שוה בשניהם.

ההסבר לשינויי השער ותוספת הדפים הוא זה. כנודע בא לו לראבי"ה פירסומו העצום בשעתו, עקב להטי הגימטריאות בהם הרס כל שבנה שי"ר על יסוד זה בתולדות הקליר שלו. והנה את כל ההשגות בענין הגימטריאות ריכז המילואהגי בדף י"ח. לאחר שנשלמה הדפסת הספר, ראה כנראה שאפשר להכין מגימטריאות אלה מטעמי-פרפראות כהנה וכהנה, הלך והוציא את הדף י"ח והרחיב את תכנון לארבעה דפים, בהם הוא הופך ומגלגל בחריפות ובשנינות בגימטריאות אלה של שי"ר, בהתאימו יפה יפה את שני קצות ההוספה לדף י"ז מכאן ולדף י"ט מכאן. ואם לאחר ההרחבה קצר היה לו המצע עד כדי שהדפיס את הטור האחרון של הדף הרביעי באותיות קטנות יותר, ולא נותר לו מקום להערה הגדולה מדף י"ח שלא רצה לוותר עליה, קרע אותה מהדף י"ח, והדביקה בע"ב של הדף האחרון מהספר, במקום שאין לה שום שייכות וקשר. ומכיון שהפגינציה של כל הספר היתה מנויה וגמורה מראשית עד הסוף, ציין וסימן הוא את שני הדפים הראשונים של ההוספה בסימני a להבדילם ממספרם הדומה לאחריהם ובדרך כך נמצא ב"ספר ראבי"ה" מנין דפים כפול של י"ט—כ"א⁸).

7) רמז לשער הראשון יש למצוא אצל רוזנטל "יודע ספר" ח"ב עמ' 355. שער זה אינו מצוי, וראיתו בטופס הנמצא בידי ידידי א. מ. הברמן, ותודתי נתונה לו על שהעירני עליו והשאלו לי.

8) לשם נוחות הציטוט נציין להלן את דפי ההוספה ב-a. מחמת קריעת ההערה מדף י"ח לשם הדבקה בסוף הספר, לא נשתמר הוא בטפסים מרובים. מעשרה טפסים שהיו לפני מצאתיו רק בשנים, באחד של א. מ. הברמן נמצא הוא לפני ארבעת הדפים הנוספים, היינו בין דף י"ז לדף י"ח, בטופס של בית-הספרים הלאומי נמצא הדף באותו מקום, וארבעת דפי ההוספה בסוף הספר! אין צורך לומר שבשנים אלה חסרה ההערה המודבקה בסוף

לאחר שהפך הספר בדרך כך מהשגות על ספר הדרשות לצונץ בהן היה נזכר שי"ר דרך אגב⁹), להשגות עיקר על הגימטריאות של שי"ר, היה מן ההכרח לשנות גם את נוסח השער הראשון, שלא התאים כל צרכו לתוכן הספר. והכניס על כן שער אחר בו הוסיף את שמו של שי"ר, ועל מקום שמו ותאריך ההדפסה קבע את פרט השנה בגימטריא של שמו וע"י כך הצניע את עצמו בסתר הלפ"ק.

פגינציה כפולה זו של קצת דפים, הכניסה לא מעט במבוכה את שרמזו להם וציטטו משם, וביחוד את שד"ל ושי"ר¹⁰), ושהרגישו ולא הרגישו שדברים בגו. מחוץ לספרו זה נדפס מאמר משלו ב *Orient* ¹¹) של פירסט. המאמר דן במצבת ר' יצחק סנגרי. וראבי"ה מוכיח בו בחבילת ראיות שמזויפת היא, והיה בזה הראשון שפקפק וחדש ב"תגלית" זו¹²). במאמר זה — מסתיימת פרשת ראבי"ה שבדפוס.

כבר ב"ספר ראבי"ה" מזכיר המילזאהגי כמה ספרים שחיבר, וכן נזכרים קצתם בהקדמת בעריש בלומנפלד, ואולם בספר "זהרי ראבי"ה" שניסוחו האחרון

הספר. ביתר הטפסים המרובים והנפוצים חסר לגמרי אותו דף י"ח ורק ההערה ממנו נמצאת מודבקת בסוף הספר.

9) ראבי"ה אומר בפירושו "חשבתי למשפט לסדר השגות על סדר חיבורו של החכם צונץ לבקרו מראשיתו עד אחריתו, ואגב גרר א י ב ו ק ר ו ג" כ דברי החכם ראפפורט המובאים רק בספרו של צונץ — " (ספר ראבי"ה דף א'), מה שאינו מתאים לצביון שקבל הספר עקב הדפים הנוספים.

10) באגרת שד"ל לראבי"ה (אגרות שד"ל עמ' 602, וכבר הודיע על טוב אגרת זו עוד טרם שהופיעה בכלל אגרותיו א. ברלינר במגזין ח"ו עמ' 59) נאמר: "דף כ' וצ"ל דף כ"ג" וכן מזכיר שי"ר בכ"ח ח"ו עמ' 99 את "ההערה הנשארת מן הדף הנחסר בקריעה" וכן מובא אצלו שם השער השני מלה במלה.

11) *Literaturblatt d. Or.* 1840 No. 18 Col. 283

בחתומת Milsahagi. כפי שנאמר בהערה תורגם המאמר ע"י העורך לגרמנית.

12) לפי"ז יובן היטב למי מכוונים דברי שי"ר בסיום מאמרו המפורט על מצבה זו, שנתפרסם לאחר מאמרו זה של ראבי"ה — בכ"ח החמישי: "עוד דבר גדול אשר ראיתי, איזה ירחים אחרי התימי המכתב הזה, ושלחתי בזמנו לבראד, ומשם הלך לאדעססא, ונעשו ממנו העתקות שם ושם, כי הנה השתמש בו אחד אשר נודע כי זה דרכו, ושלה איזה ראשי דברים ממנו כפי אשר שמע או ראה בחפזון, למוציאי עלים חדשים בלשון אשכנז לישראל [האורינט החל להופיע בשנה זו], אך קיצר וקלקל והוסף מדיליה סברא חדשה, שאין זו הכתובת על המצבת נכונה — — — והדין עמו בזה, ואני לא שמתי עין על זה — — — אולם ראה זה נתגלה לי עתה מחדש יסוד נכון וקיים להשערתו, כי כל הכתובת ההיא או הבשורה ממנה מזויפת" (שם עמ' 231—232). וראוי להעיר כאן כי לאחר שנים רבות משער א. גיגר מדעתו (בכ"ע שלו ח"ד 1866 עמ' 220 ואילך) אותן ההשערות המצויות כבר במאמרו זה של ראבי"ה.

חל זמן מה לאחר תקצ"ז¹³) כבר שומעים אנו על שבעים חבורים, שנרשמו כולם בביליוגרפיה שסודרה בידי המחבר עצמו והקרויה בפיו „אוצר ראבי"ה"¹⁴). ואף זו, ליד קצת חיבורים הנזכרים ב„זהרי ראבי"ה" וכן ב„ספר רזיאל" הוא מזכיר ומציין את מספרו הסידורי של אותו ספר, כפי הרשום ב„אוצר ראבי"ה"¹⁵). פרטים נוספים על „אוצר ראבי"ה" אנו למדים מתוך מאמר שנתפרסם בנסיבות מיוחדות.

ב 1845 לאחר אספת הרבנים השניה בפפד"מ, בה תפס כנודע ענין השבת מקום רב, חיבר ראבי"ה ספר בשם „מרכבת אש", להוכיח היתר הנסיעה בשבת ובמועד ברכבת ובאניות. קסבר ראבי"ה כי ע"י ספר זה עלולה להתגלגל זכות גם על שאר חיבוריו, צירף לו את „אוצר ראבי"ה" ושלח את שניהם ל ש מ ו א ל הו ל ד ה י י מ מראשי המדברים אז בתנועת הרפורמה בגרמניה, שפירסם מיד לאחר קבלתם מאמר מפורט על כל הענין¹⁶).

לאחר שהולדהיים מספר שם, מי ומה הוא ראבי"ה זה, ומביא במלואו את השער של אוצר ראבי"ה¹⁷) הוא מפאר ומרומם את ספרו „מרכבת אש" ואת

(13) ראה יערי במאמרו הנ"ל ועל זה יש להוסיף כי בשער בית אליקים בפרק ל"ה הוא אומר „וגם זה מקרוב שנת תקצ"ז".

(14) שבעים הספרים נזכרים בהקדמה ובספר כמה וכמה פעמים, וגם פירסט בביבל. יוד. ח"ב עמ' 379 מזכיר את שבעים הספרים שנשארו בעזבונו ראבי"ה. בשני מקומות שבזהרי ראבי"ה הוסיף ראבי"ה את המלה „שנים" מעל מה שכתב קודם. בשער בית המלכות סוף פרק ב' הוא אומר „— — אבל השרשים והכללים הנצרכים — — יעדתי להם חיבורים בפ"ע והמה בכתובים אצלי ומפורשים בשמותם כמבואר במפתח מן ספרים שחברתי בס"ד — —" את המלים „מן ספרים" מחק והוסיף מעל להן „בספרי אוצר ראבי"ה שהוא מפתח מהשבעים ושנים". בהקדמה הוא כותב „בספרי אוצר ראבי"ה (שאינו עולה בחשבון השבעים ספרים) מפורשים כל השבעים ושנים ספרים שחברתי בס"ד" במוסגר הוסיף מעל מלת שבעים את המלה „שנים" ולפניה — „בהרשימה". יתר שני המקומות בהקדמה בהם נזכרים „שבעים ספרים" נשארו ללא כל תיקון והוספה.

(15) בנוסח „עיין החמשים ואחד באוצר ראבי"ה (ב„זהרי ראבי"ה) או „ברשימה ספר נון" (ב„ספר רזיאל") וכו', וראה ברשימת הספרים להלן.

(16) בקורספונדנציה משווערין Allg. Zeit. d. Jud. 1845 p. 697—698.

(17) „ספר אוצר ראבי"ה כולל מהות השבעים ושנים ספרים ובהם מאה ואחד חלקים בערכי אלפא ביתא מסודרים. כל אלה עשתה יד אליקים בעזרת יה, בעהמ"ח ספר ראבי"ה". והשוה לכאן את התאור הנמצא בהקדמת זהרי ראבי"ה הערה ז' „— — בספרי אוצר ראבי"ה — — מפורשים כל השבעים ושנים ספרים שחברתי בס"ד, שבהם מאה ואחד חלקים מהותם ואיכותם והכל בדרך מליצה ושיר ובחבור זה נכללו כל השרשים שבתנ"ך וגם המלות שנשתמשו בהם גם חכמי המשנה ששרשן לשון הקודש ושם ימצא הקורא — —" (כאן מפורטים עשרת הספרים הראשונים ש„באוצר ראבי"ה).

המחבר, עקב הבקיאות והחריפות שגילה בו, ומביא מתוך הספר את סיכומו¹⁸). בסוף הדברים הוא פונה למו"לים, שיטילו על עצמם הוצאת ספר זה — שהוא אקטואלי ביותר — וכן את שאר ספריו. לקריאה זו לא בא ההד המקווה וספרי ראבי"ה נשארו גנוזים כמקודם.

כפי שנאמר לעיל, התגוללו כתבי ראבי"ה לאחר פטירתו, ונתפזרו; ביחוד מצויים היו בידי אנשים שונים בגליציה, וידים לדבר שמחזיקי הכתבים פירסמו מתוכם דברי תורה וחכמה בשמותיהם הם. ומקרה אחד שנתגלה באקראי יש בו כדי לצאת וללמד על השאר. עקב פלאגיאט משולש שנתגלה באותם הימים ב"המגיד" וב"המבשר", הטיל על עצמו עורך "המבשר" יוסף כהן צדק לחקור את הדבר. והנה נתגלה שבבית הפלאגיאטור נמצאים כתבי ראבי"ה, בשעה שמחזיקם אינו אלא עלם, שקיווה כנראה להתפרסם ברבים מאוצרות הראבי"ה¹⁹). לאחר שנים רבות מספר א. ברלינר²⁰) על כתבי ראבי"ה שנפלו לידו, ביניהם — "כתב אליקים", שנעתק ע"י זרח יהודה ארליך מסטניסלוי,

(18) מאחר שזהו השריד היחידי שנותר מספר זה, אביא את הקטע במלואו: "וק"ו הדברים בהמצאת מרכבת אש שההליכה זו נתחדשה בימינו, ויש לנו ידים מוכיחות ורגלים לדבר היתר מקדמאי ובתראי שהם רוב בנין ורוב מנין לית דין צריך בשש שכל אדם שצריך לנסוע לדבר מצוה שאין מחמיצין את המצוה רק יקדים עצמו לדבר מצוה בשבתות וימים טובים למרכבת אש כדאמרן כי כוחו דהיתרא עדיף כאן, ומה גם שכל הדברים שהעליתי פה לא אמרתי אותם מסברות כרסיות ולא הוצאתי הדינים מכח קושיות וחריפות של פלפול כי דרך זה לא יתכן למי שרוצה לפסוק פסק ברור ולהוציא דין לאמתו — — גלל זאת אני אליקים המחבר אחזתי שמורות עיני לקיים מילי דרבנן הנ"ל לילך בעקבותיהם להקיש ולדמות מלתא למלתא בכל הא דאמרן בדברים פשוטים ומבוררים, וכל מי שיבוא דבר מצוה לידו וירצה להחמיר על עצמו שלא ליסע בשבת ויו"ט במרכבת אש, הרי הוא מבטל המצוה ועל כל כיוצא בזה אמרו חכז"ל כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט — — לכן כל ת"ח וצורבא מרבנן אשר לו לב לשמוע בלימודים אלו שהעליתי פה וירצה לסמוך עליהם כל מן דין סמיכא לנו ואל אלהים הוא יודע כי כוונתי היתה רצויה לש"ש" (סימני ההשמטה — הם להולדהיים).

(19) ראה על כל זה "המבשר" שנה ג' 1863, גל' 35 עמ' 175. והרי תיאור הכתבים בלשונו המליצית של י. כהן צדק "ולא אחר הנער — — וספר גדול ורחב ידיים בידו, ואפתחהו והנה הוא מלא על כל גדותיו חדושים בהלכה ובאגדה ואיזה שו"ת, ובסופו גם עניני בקורת, באור מאמרי חז"ל בש"ס ובמדרש על פי גמטריאות ור"ת, באורי כתבי קודש ואיזה שירים ומליצות, ובשולי תשובה אחת מצאתי חתום "כה דברי אליקים בן יהודה המילזאהגי" ונדע לי כי הוא משארית כתבי החכם ראבי"ה — — אף כי לא רחוקה היא כי ברבות הימים ישאנו זדון לבו להוציא על שמו מעט או הרבה מהכתב יד אשר תחת ידו, ועתה ישראל הוא ידע כי (בי נשבעתי) עיני ראו בידו כתבי ראבי"ה".

(20) בהקדמת הספר "והמה בכתובים, העתקות (כתבי יד) מנחלת האחים לבית יאללעש". ברלין, תרס"ט.

שבהקדמתו מפורטים כתביו האחרים, וכן יספר ג. דויטש²¹) על חיבוריו המרובים של ראבי"ה שמהם נמצא אחד בידי שלמה בובר, והאחר בידי פישל לנדוי בוינה. על שני כת"י הראבי"ה שהיו בידי שזח"ה ראה בסמוך ברשימת הספרים.

חיבורי ראבי"ה.²²)

1. אורות מאופל (1) ²³	8. מענה אליקים (8) ²⁶
2. גלגול נשמות (2) ²⁴	9. ספר נקוד ראבי"ה (9)
3. גנזי ראבי"ה (3)	10. ספר רוזי ראבי"ה (10)
4. דרכי המקובלים (4)	11. טהרת הריאה (27) ²⁷
5. השגות על ספר בן יוחאי (5)	12. פירוש לספר יצירה (30) ²⁸
6. ספר יצירת האדם (6) ²⁵	13. מעינות החכמה (48) ²⁹
7. ספר כתרי אותיות (7)	14. פרדס ראבי"ה (50) ³⁰

J. E. Vol X, p. 684 (21)

(22) את שידוע לי מהם מספרם הסידורי „באוצר ראבי"ה" הריני מסדר לפיו, השאר — לפי סדר אלפאביתי. המספר בסוגריים הוא המספר ב„אוצר ראבי"ה".

(23) עשרת הספרים הראשונים מנויים בהקדמת „זהרי ראבי"ה" ראה סוף הערה 17.

(24) קטעים מספר זה ב„זהרי ראבי"ה" שער בית אליקים פרק י"ז.

(25) להבדילו מפירוש לספר יצירה (להלן מס' 12).

(26) ב„זהרי ראבי"ה" בשער הקבלה פרק ו' יאמר „ובספרי מענה אליקים כתבתי הגהות ותיקונים והשגות רבות על שני חלקי מטפחת ספרים וכן על יתר הקושיות הרבות שהשיג [יעב"ץ] — את המלים „מענה אליקים", מחק אח"כ, וכתב למעלה „מפה ומטפחת ספרים".

(27) זהרי ראבי"ה שער בית אליקים פרק י"ז הערה כ"ו.

(28) „זהרי ראבי"ה" שער הקבלה פרק ד' סוף הערה ז'. („עיין באוצרי אות יוד ספר למד")

(29) בהקדמת „זהרי ראבי"ה".

(30) „ספר רוזיאל" פרק כ"ה. ספר זה היה בידי שד"ל, ובמכתבו לראבי"ה (אגרות שד"ל עמ' 603) הוא משיג עליו קשה. ב„ספר רוזיאל" פרק כ"ד זכ"ה, הוא מספר על תולדות הספר, ומכיון שנמצאים שם פרטים בלתי נודעים עד כה על בצלאל שטרן, חז"ס ויעקב איכנבויים, הריני להביא את עיקר הדברים: „בשנת תקצ"ד בא לידי ספר יסוד מורא מאבן עזרא עם פירוש לוית חן והמפרש הזה הודה שאין ביכלתו לפרש עניני ההנדסה שבסוף הספר בשער י"א, ולכן עשיתי פירוש ארוך עליו וביארתי הכל והיה חתום אצלי, ואח"כ בשנת תקצ"ט כתבתי להחכם המפורסם שד"ל הנ"ל מגלה עפה עם ציורים הנוגעה לחכמת השעורים לבאר שגותיו ושגגת יש"ר בפירושה לשער י"א בספר יסוד מורא לאבן עזרא (כ"ח ח"ב) והשיב לי החכם שד"ל — — — [כאן מובאים דברי שד"ל באגרתו הנ"ל] (פרק כ"ד). „דע שבשנת תקצ"ו בא לעירי ק"ק בראד התוכן הגדול המהנדס המפורסם מו"ה חיים זעליג סלאנימסקע וספרו בידו כוכבא דשביט (ד' וילנה תקצ"ה) ונתעכב בבית מדרשי וקרא הרבה בספרים שונים שחיברתי בס"ד ובתוכם החיבור

15. פתרון לשון כשדי (51) ⁽³¹⁾
 16. פירוש על הפסיקתא (65) ⁽³²⁾
 17. ילקוט ראבי"ה (70) ⁽³³⁾
 18. אספקלריא למאור עינים ⁽³⁴⁾
 19. ספר על ספר הבהיר ⁽³⁵⁾
 20. ספר הבקורת ⁽³⁶⁾
 21. גילוי אליהו ⁽³⁷⁾
 22. השגות ראבי"ה ⁽³⁸⁾

הנ"ל פרדס ראבי"ה (עי' לעיל ברשימה ספר נון) ובתוכם פירושי הנ"ל על פ' י"א מיסוד מורא, ואחר העיון הרב הודה שכל החשבונות והציורים וההגהות שהעליתי כיום, נכוחים וישרים, ובשנת ת"ר הובא לעירי ח"ד מכ"ה (ד' פראג תקצ"א) ושם מכתב י"ז אגרת שחתום עליו פלוני אלמוני, ונלוה עליו פי' על פ' י"א מיסוד מורא מהחכם המפור' מו"ה יעקב אויכענבוים מאדעססא. והנה בעל החתום בשם פלוני אלמוני נודע לכל באי שערי בראד, שערי אדעססא, שהוא החכם רחב המדע מו"ה בצלאל שטרן (מטארנפאל שכעת פראפעסאר באדעססא) בהיותו בגאליציע למד אצלי שרשי חכמת הקבלה והבנת ספר הזהר בעיון רב, כי נפשו חשקה לדעת על מה אדני חכמה זו הטבעו ונשתוממתי בראותי שכל מה שכתבתי בשנת תקצ"ד על פ' י"א הנ"ל הכל כתב כאן אייכענבוים באגרת הנ"ל (רק באיזה דברים קלי הערך יש הפרש ביני ובינו), — — — — — וכן אין מההכרח לענות עוד על השגות שד"ל עלי כי הקורא שנית מכתבו עלי ויקרא המכתב י"ז הנ"ל וראה כי דברי שד"ל ללא אמת — — — — — וכבר התחבט ב. ווכשטין בהעבר. פובליציסטיק (ח"א עמ' 42 בהערה 2) מי הוא אותו „פלוני אלמוני“.

31 „זהרי ראבי"ה" בהקדמה סוף ד"ה דרך אמת „לזה חברתי ספר שקראתיו — — — פתרון לשון כשדי לבאר כל המלות הזרות ותיבות חמורות שבכל חלקי הזהר — — — — — אח"כ מחק את שלשת המלים פתרון ללשון כשדי, באותו מקום הביא גם דוגמאות מספר זה.

32 ספר ראבי"ה דף ט"ו ע"ב, ר' יעקב מליסא כתב הקדמה לספר זה (בלומנפלד בהקדמת ראבי"ה), היה לפני שי"ר (כרם חמד הששי עמ' 106), ב„זהרי ראבי"ה" הוא נקרא תוספת ראבי"ה (שער בית אליקים ריש פרק א'; סוף פרק כ"ה; פרק כ"ט; סוף פרק ל"ו).

33 „זהרי ראבי"ה" שער הקבלה הערה ג', שער בית אליקים ריש פרק ט"ז.

34 „זהרי ראבי"ה" שער בית אליקים פרק ל', וכן שם הערה ח', („ביררתי שגגת המאור עינים“).

35 „זהרי ראבי"ה" שער היסוד סוף פרק ג' שם נאמר „ושורש הדברים ביררתי בספרי (על ספר הבהיר)“ המסוגר נוסף אח"כ.

36 בספר ראבי"ה דף כ"א a ע"ב (חסר בדף י"ח הקודם). הוא פונה לשי"ר באם לא יחזור מהגימטראות „אזי לא מהכרח רק ברצון רודפי האמת, יודפסו השגיאות הרבים הנמצאים בכל חיבורך הלא הם כתובים על ספר הבקורת שעל מחברים שונים שחברתי בס"ד — — — — — וכבר ענה לו שי"ר על כך בכ"ח הששי עמ' 107.

37 פירוש על התנא דבי אליהו. (זהרי ראבי"ה, שער בית אליקים סוף פרק ל"ו).

38 נגד שי"ר. קהלת שלמה לשזח"ה עמ' 109 מס' 387; J.Q.R. 1903, p. 158 No. 418;

במקום האחרון הנוסח: „פרדס ראבי"ה חלק שלישי, מכתב ג' מאת שלמה יהודה ראפפורט הכהן כולל התנצלות על האגרת שבכרם חמד קובץ ראשון מכתב כ"ג“. נמצא עכשיו בספריית ביהמ"ד לרבנים בלונדון.

23. זהר ספרד³⁹ ()
 24. זהרי ראבי"ה⁴⁰ ()
 25. טעמי המקרא⁴¹ ()
 26. כתב אליקים⁴² ()
 27. מרכבת אש⁴³ ()
 28. השגות על מתנת כהונה⁴⁴ ()
 29. נוסחאות תנ"ך⁴⁵ ()
 30. פירוש המלות מלשון אשכנזי⁴⁶ ()
 31. קונטרס פתיחת ראבי"ה והקדמת הזוהר⁴⁷ ()
 32. קרוא מקרא⁴⁸ ()
 33. שער ספר רזיאל⁴⁹ ()
 34. אוצר ראבי"ה.

לכאן יש להוסיף את שראה יוסף כהן צדק ולא פירש כראוי טיבו ושמו.

וכן את שני החבורים הנזכרים ב J. E.

(39) הוא „הפירוש [לזוהר] עם ההעתקה ללשון עברית“ הנזכר בפי בלומנפלד בהקדמת ספר ראבי"ה, לספר זה ניתנה הסכמת ר' יעקב מליסא ולא ל„זהרי ראבי"ה“ כפי שנאמר אצל א. יערי במאמרו הנ"ל. ב„זהרי ראבי"ה“ נזכר ספר זה פעמים אין ספור „ובשער בית אליקים“ הוא מביא דוגמא ממנו.

(40) ראה הערה א' ומאמרו של א. יערי. הוא עצמו מגדיר חיבורו זה „כי אין מגמתי בחיבור זה רק למסור המפתחות והכלים הנצרכים לזוהר העיקרי — —“ זהרי ראבי"ה שער המלכות סוף פרק ב', ומכונה בפי בלומנפלד בהקדמת הראבי"ה „הקדמה לחכמת הקבלה“.

(41) זהרי ראבי"ה, שער בית אליקים סוף פרק ל"ג וכן סוף פרק ל"ד.

(42) ראה הערה 20.

(43) ראה הערות 16, 18.

(44) ספר ראבי"ה דף ע"ב בהשגה קמ"ו.

(45) „זהרי ראבי"ה“ שער הצורה פרק ט"ז הערה כ"א. אגב, בזהרי ראבי"ה מובלע מחקר ב 7 פרקים גדולים על שינויי נוסחאות התנ"ך הנמצאים בתלמודים מדרשים וזהוהר, והוא קורא תגר על כל שתיקנו נוסחאות אלה לפי המסורה, הכרה שהגיעו אליה רק בזמן האחרון (בית מדרשו של קאהלע ועוד).

(46) על אידיש, ספר ראבי"ה דף ט"ז ע"א.

(47) זהרי ראבי"ה שער בית אליקים פרק ט' סימן ב', פרק י' בד"ה מחברת השמיני, שער בית הרועים ריש פרק ב'.

(48) ראבי"ה דף כ' a ע"א בהערה „בספרי שחברתי על כל לשון אל תקרא“, שם הספר פורש בזהרי ראבי"ה שער בית אליקים פרק ל' הערה ח'. שער הבינה פרק א' הערה א'.

(49) שזח"ה קהלת שלמה עמ' 4, מס' 44. נמצא בביה"מ לרבנים בלונדון J.Q.R. 1902.

347, No. 769, p. ג. שלום כתבי יד בקבלה עמ' 40. ואני מחזיק טובה מרובה לפרופ.

ג. שלום, שהואיל להשאיל לי את הצילום של כ"י זה ונתן לי רשות לפרסם ממנו.